

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler¹

Müslim DEMİR*

Özet: Türkiye dünyanın sayılı büyük tarım ekonomisine sahip ülkelerindedir. Geline bu noktada insan emeğinin katkısı oldukça fazladır. Ancak Türkiye’de tarımsal ekonomi büyürken insan emeğine verilen değerde bir değişme olmamıştır. Tarım ekonomisine çok büyük katkıları olan mevsimlik tarım işçilerinin sosyal hakları sürekli olarak göz ardı edilmiştir. Bugün mevsimlik tarım işçileri “sosyal korumasızlığın” ve “sosyal dışlanmanın” temsili durumunda olan kişilerdir. Türkiye’deki çalışma hayatının en dezavantajlı grubunu oluşturmaktadırlar. Bu çalışmada mevsimlik tarım işçilerine yönelik Türk sosyal güvenlik hukuk sisteminde yer alan yasal düzenlemeler ele alınmıştır. Ne yazık ki getirilen yasal düzenlemeler mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenliklerini sağlamada başarısız olmuştur. Türkiye’deki gerçek durum yasal düzenlemelerin oldukça uzağındadır.

Assessments and Recommendations Related to Social Security Rights Of Casual Agricultural Workers

Abstract: Turkey is one of the world’s leading countries with large agricultural economy. The contribution of human labor is fairly great at this point. But in Turkey, despite the growth of the agricultural economy, there has been no change in the value given to human labor. The social rights of casual agricultural workers, providing a major contribution to the agricultural economy, have been continuously ignored. Today, casual agricultural workers are the ones who represent the case of the social “deprotection” and “social exclusion” They have been the most disadvantaged groups of working life in Turkey. In this study, regulations in Turkish social security legal system have been discussed. Unfortunately, legislations have been unsuccessful to provide social security for casual worker. The de factual situation in Turkey is quite far from the legal regulations.

¹ Bu makale Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü tarafından Denizli ilinde 17-18 Ekim 2014 tarihleri arasında düzenlenen I.Sosyal Koruma Sempozyumu’nda sunulan tebliğin tam metin halidir.

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Giriş

Türkiye’de sayıları 300 bini bulan mevsimlik tarım işçileri her yıl doğu illerinden batı illerine doğru göç etmektedir. Bu işçilerin ölümle de sonuçlanabilen trafik kazaları neredeyse her yıl görsel ve yazılı medyada yer almaktadır. Göç eden bu insanlar, göç ettikleri yerlerde çoğu kez çadırlarda konaklamakta ve olumsuz hayat koşullarında yaşamlarını devam ettirmektedirler. Çalışma ilişkilerine baktığımızda mevsimlik işçiler, araçlar (dayıbaşılar ya da çavuşlar) vasıtasıyla iş bulabilmektedirler. Araçlar (dayıbaşılar ya da çavuşlar), verimli toprak sahipleri (işveren) ile mevsimlik işçiler (ırgatlar) arasında bir köprü vazifesi görmektedir. İşçi ücretleri de dahil tüm pazarlıklar işveren ile aracı arasında yapılmaktadır. Mevsimlik işçiler, aracının razı olduğu ücret üzerinden çalışmak zorundadırlar. 2010 yılında Başbakanlık tarafından, “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi” hakkında 2010/6 sayılı bir genelge yayımlansa da bu düzenleme mevsimlik tarım işçilerinin haklarını iyileştirmede tek başına yetersizdir. Diğer faktörler de devreye girerek tam bir sosyal koruma sağlanmalıdır. Mevsimlik tarım işçilerine yönelik Türk sosyal güvenlik hukuk sisteminde yer alan düzenlemelerin ele alındığı bu çalışmada öncelikle tarım sektörünün genel ekonomi içindeki yeri ve önemi açıklanmıştır. Daha sonra mevsimlik tarım işçisi kavramı ele alınarak Türkiye’deki göç hareketlilikleri irdelenmiştir. Son olarak ise tarihsel süreç içerisinde mevsimlik tarım işçilerine yönelik yapılan yasal düzenlemeler ile Türkiye’deki gerçek durum açıklanmıştır.

Ulusal Ekonomi İçinde Tarım Sektörü

Türkiye’de tarım sektörü; nüfusun, gıda maddeleri gereksinimini karşılaması, milli gelire ve istihdama katkısı, tarıma dayalı sanayinin hammadde ihtiyacını karşılaması, nüfusun belli bir kesimine istihdam imkanı sağlaması, dışa bağımlılığın önlenmesi ve ödemeler dengesi üzerinde önemli ve olumlu etkilerinin olması gibi başlıca temel nedenlerle, ekonomide stratejik rol ve işlevini korumayı sürdürmektedir. Tarım sektörünün ekonomideki önemi; tarımsal üretimin, genel istihdam, dış ticaret ve ekonominin diğer sektörleriyle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Tarım, ekonominin itici gücü ve ülkemizin stratejik sektörüdür. Tarım sektörünün ekonomiye katkısını, diğer bir deyimle ekonomideki yerini, Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) belirlemektedir. GSYİH’nın genel ekonomi içindeki payı, bu katkının büyüklüğünü ve önemini ortaya koyması bakımından önemlidir(TARSİM, 2013:10).

Tablo-1: Yıllar İtibariyle Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	Tarım Sektörünün GSYİH İçindeki Payı (%)
1968	33,5
1978	23,8
1985	19,8
2000	13,4
2006	11,2
2010	9,4
2013	9,1

Kaynak: TÜİK

Tablo-1 de belirtildiği üzere Tarım Sektörü ’nün GSYİH’deki payı 1968 yılında yüzde 33,5 iken, 2013 yılında yüzde 9,1 oranına gerilemiştir. Ancak tarım sektörü genel olarak büyüyen bir sektör olmuştur. Tablo-1’deki bu gerileme tarım dışı GSYİH’nin artış hızına bağlı olarak gerçekleşmektedir. 2013 yılı itibariyle Türkiye’deki GSYİH’nin yaklaşık %58’i hizmetler sektörü, % 32’si sanayi sektörü oluşturmaktadır(TÜİK, 2014:1).

Ülkemizde 2002 Yılında, çalışan insanların yaklaşık %35’i tarımda çalışıyor iken; bugün, Türkiye’de çalışanların %25,5’ine tekabül eden yaklaşık 6,1 milyon kişi, tarım sektöründe çalışmaktadır. Bir başka ifade ile çalışan her 4 kişiden biri, tarımda çalışmaktadır. Ülkemizdeki endüstri tesislerinin büyük bölümü, tarımsal maddeleri hammadde olarak kullanmaktadır. Bu durum, sanayinin gelişmesinde büyük önem taşımaktadır. Bugün Türkiye; *dünyanın 7’ inci, AB’nin ise 1’inci büyük tarımsal ekonomisine sahip, 30’dan fazla ürünün üretiminde dünyada ilk 5’te yer alan, 1.536 farklı tarımsal ürünü 186 ülkeye ihraç eden dünya tarımında söz sahibi bir ülkedir. 75 milyon insanımızın gıda ihtiyacını karşılayan; ayrıca, 15,3 milyar dolar ihracat gerçekleştiren tarım sektörü, hiç kuşkusuz ekonominin gelişmesi ve Türkiye’nin kalkınmasında etkin bir role sahiptir(TARSİM,2013:10).*

Mevsimlik Tarım İşçisi Kavramı

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun’da “tarımsal iş”in tanımı yapılmamıştır. 4857 sayılı İş Kanunu’nun 111’inci maddesinde ise tarım ve orman işlerinden sayılan işler sıralanmıştır². Aynı şekilde hangi işlerin tarım ve

² Tarım ve orman işlerinden sayılacak işlerin esasları şunlardır: a) Her çeşit meyveli ve meyvesiz bitkiler; çay, pamuk, tütün, elyaflı bitkiler; turunçgiller; pirinç, baklagiller; ağaç, ağaççık, omca, tohum, fide, fidan; sebze ve tarla ürünleri; yem ve süt bitkilerinin yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı, araştırılması, bunlarla ilgili her türlü toprak işleri, ekim, dikim, aşı, budama, sulama, gübreleme, hasat, harman, devşirme, temizleme, hazırlama ve ayırma işleri, hastalık ve zararlılarla mücadele, toprak ıslahı, çayır, mera, toprak ve su korunması. b) Ormanların korunması, planlanması (amenajman), yetiştirilmesi, işletilmesi, sınırlandırılması

orman işi olacağı 03.09.2008 tarihli ve 26986 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Sanayi, Ticaret, Tarım ve Orman İşlerinden Sayılan İşlere İlişkin Yönetmelik’te belirtilmiştir.

Mevsimlik tarım işçisi kavramını ele almadan “mevsimlik tarım işi” kavramı üzerinde durmakta fayda vardır. Türkiye, iklim koşulları açısından farklı tarımsal ürünlerin yetiştirildiği bir ülkedir. Yılın dört mevsiminde değişik tarım ürünleri yetişmektedir. Sonbahar, kış ya da ilkbahar aylarında ekimi yapılan ürünlerin hasadı genelde yaz aylarında yapılmaktadır. Yılın belli zaman dilimlerinde yapılan kısa süreli tarımsal işlere mevsimlik tarım işi adı verilmektedir. Gerek ekim gerekse hasat zamanında insan emeği mevsimlik tarım işlerinde oldukça yoğun kullanılan bir üretim faktörüdür.

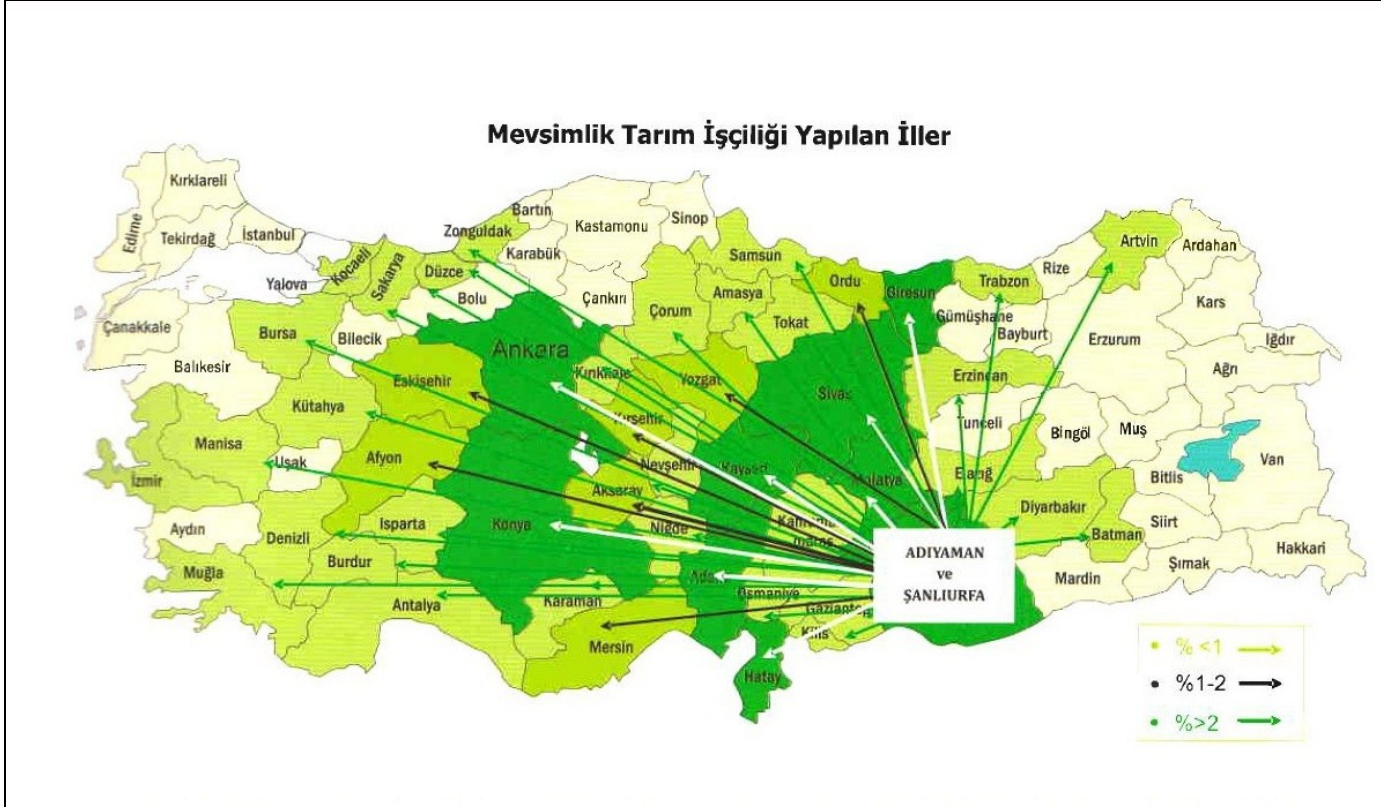
Tarım işlerinde (toprağa ve hayvancılığa yönelik dikim, söküm, üretme, yetiştirme, bakım faaliyetleri ve orman içi yolları dahil) bir iş sözleşmesi ile *işverene bağlı* olarak çalışan kişiler tarım işçisi olarak tanımlanmaktadır(Seyyar, 2005:323). Mevsimlik tarım işçisi ise mevsimlik tarım işlerinde bir işverene bağımlı olarak çalışan kişilerdir. Mevsimlik tarım işçilerinin bir kısmı kendi memleketlerinde **göç etmeksizin** tarım işi ile uğraşırken diğer bir kısmı **göç ederek** tarım işi ile uğraşmaktadırlar. Genellikle işleyecek toprağı bulunmayan, yetersiz toprağa sahip olan ya da çeşitli nedenlerle bu toprakları işleyemeyen aileler, tarımsal işgücü talebi yoğun olan yerlere giderek, **gezici veya geçici** olarak çalışmaktadırlar(ÇSGB, 2010:1).

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ilişkilerinin aktörleri araçlar (dayıbaşılar/çavuşlar) ve işverenlerden oluşmaktadır. İşçilerle işverenler doğrudan bir iş ilişkisi kurmazlar. Araçlar işçilere iş, işverenlere de işçi sağlayan önemli bir aktördür. Aracıya atfedilen bu roller aslında daha gerideki sömürü ilişkilerini gizlemektedir. Bu ilişkiyi gizleme aslında işçilerin çaresizliğinden kaynaklanmaktadır. Sömürü ilişkisi işçilerin araçlara her konuda bağımlı oldukları bir çalışma düzeninden kaynaklanmaktadır(Çınar ve Lordoğlu, 2011:435-436).

Türkiye’deki mevsimlik tarım işçileri genel olarak göçebe hayatı yaşamaktadırlar ve göçler doğu/güneydoğu illerinden batı illerine doğru olmaktadır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ve Harran Üniversitesi işbirliği ile yapılan bir saha çalışmasına göre mevsimlik tarım işçilerinin göç hareketleri Şekil-1’de gösterilmiştir. Grafik-1’de ise tarım işgücü göçünün aylara göre dağılımı gösterilmiştir. Yapılan araştırmaya göre Nisan, Temmuz ve Eylül ayları göçün en yoğun olduğu aylardır.

çalışmaları, bunlara ait alt yapı çalışmaları ile tohum toplama, fidanlık, ağaçlandırma, erozyon kontrolü, etüt proje ve rehabilitasyonu, ormancılık araştırma ile milli park, orman içi dinlenme yerleri ve kent ormanlarının kurulması, bakım ve geliştirilmesi. c) Her türlü iş ve gelir hayvanlarının (arı, ipek böceği ve benzerleri dahil) yetiştirilmesi, üretimi, ıslahı ve bunlarla ilgili bakım, güdüm, terbiye, kırkım, sağım ve ürünlerinin elde edilmesi, toplanması, saklanması ile bu hayvanların hastalık ve asalaklarıyla mücadele. d) 854 sayılı Deniz İş Kanununun hükümleri saklı kalmak kaydıyla, kara ve su avcılığı ve üreticiliği ile bu yoldan elde edilen ürünlerin saklanması ve taşınması.

Şekil-1: Şanlıurfa ve Adıyaman İl Merkezlerinde Yaşayan Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalıştıkları İller

Kaynak: (Şimşek, 2012:19).

Grafik-1: Tarım İşgücü Göçünün Aylara Göre Dağılımı

Kaynak: (Şimşek, 2012:19).

Mevsimlik tarım işçiliğinin en ağır ve de sahipsiz işçilerini ise çocuklar oluşturmaktadır. Sorunun arkasında hane yoksulluğu yer almaktadır ve aileler çocuk emeğine tarımda mevsimlik göç sürecinde ihtiyaç duymaktadır. Çocukların eğitimlerini yarıda bırakarak aileleriyle birlikte göç etmeleri ve tarımdaki ağır çalışma koşullarına dâhil olmaları önemli bir çocuk hakkı ihlalidir (Lordoğlu ve Etiler, 2014:132; Friedrich Ebert Stiftung Derneği, 2012:12).

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Hakları

Sosyal Güvenlik Sisteminin Tarihsel Gelişimi ve Önemi

Sosyal güvenlik kavramı oldukça dinamik bir niteliğe sahiptir. Bu nitelik sosyal korumanın amaç ve kapsamında bir genişlemeye neden olmakta; sosyal politika ile sosyal güvenlik arasında aynı yönde belirli bir bütünleşmeye neden olmaktadır. Ortaya çıkış nedeni sosyal risklerin (hastalık, iş kazası, yaşlılık, sakatlık ve işsizlik gibi) insan üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak olan sosyal güvenlik, sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak yepyeni bir içerik ve görünüm kazanmıştır(Güzel vd., 2012:5-6). Modern sosyal güvenlik sistemleri ekonomik, siyasi ve toplumsal güçler arasındaki etkileşimlerin bir ürünüdür ve bu sistemler sanayileşmiş ülkelerde uzun bir zaman periyodu içerisinde ortaya çıkmıştır(Ghai, 2002:16). Sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda sosyal güvenlik politikaları 3 aşamalı bir gelişme seyri göstermiştir. Bu dönemlerden ilki paternalizm (devlet tarafından fakirlere yardım sağlanması) aşamasıdır. İkinci dönem sosyal sigorta dönemidir. Üçüncü dönem ise “önleme” ve “genellik” kavramlarının birlikte gündeme geldiği genişleme dönemidir(ILO, 1984:17).

Modern refah devletinin kurumsal olarak yerleşmesini sağlayan sosyal güvenliğin ilk örneği 18’inci yüzyılın son çeyreğindeki Bismarck dönemi Almanya’sında uygulanmıştır. Bismarck dönemi Almanya’sında devlet, burjuvazi ile Junker (büyük toprak sahibi aristokratlar) Aristokrasisinin çatıştığı ve uzlaştığı alan niteliğindedir. 1880’lerdeki sosyal politika/sosyal güvenlik uygulamaları yine bu dönemdeki burjuvazi ile Junker Aristokrasisinin çatışmanın ve uzlaşının bir sonucu/ürünü olarak ortaya çıkmıştır(Akyüz, 2008:64-65). Başbakan Bismarck’ ın hazırlayıp İmparator I. Wilhelm’ in 17.11.1881 tarihinde ilan ettiği ve sosyal sigortanın bir tür “Magna Charta” sını oluşturan İmparatorluk Fermanı’ nda (Kaiserliche Botschaft) sosyal sigortaların kuruluş ve gelişiminin temel ilkelerine yer verilmiştir(Dilik, 1988:78).

1929 Ekonomik Krizi ile Amerika’da işsizliğin artması sefaletle neden olmuştur. Daha önceki dönemlerde sosyal sigorta uygulamaları ile halkın bir takım sosyal risklere karşı yeteri kadar korunamaması 1932 yılında Başkan Roosevelt tarafından Refah Devleti Doktrini’nin ileri sürülmesine neden olmuştur. Bu doktrin ile sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi hedeflenmiş ve bu amaçla “New Deal” planı devreye sokulmuştur. 1935 yılındaki Sosyal Güvenlik Yasası (Social

Security Act) ile sosyal güvenlik dünyada ilk kez bir karam olarak pozitif hukuka girmiştir(Ayhan, 2012:42).

Dünya’da sosyal güvenlik ile ilgili yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de Beveridge Raporu’dur. İngiltere’de hükümet tarafından görevlendirilerek 1941 yılında çalışmalarına başlayıp, çalışma sonuçları 20.11.1942 tarihinde açıklanan Sir William Beveridge başkanlığındaki komisyon raporuna göre, “Soyut bir özgürlük anlayışı insan hayatı için bir garanti değildir. Çünkü insan, beş canavarla karşı karşıyadır; yoksulluk, hastalık, bilgisizlik, sefalet ve işsizlik. İnsanı bu savaşında destekleyecek olan iktidar bunu ne bahşiş, ne de sadaka olarak yapacaktır. Vatandaş bunu bir hak olarak isteyebilecektir. Bu hakkın adı da sosyal güvenlidir(Turan, 2003:5).” Beveridge Raporu’nda ABD’de 1935 yılında imzalanan Sosyal Güvenlik Yasası (Social Security Act)’nın etkileri bulunmaktadır. Bu raporda toplumun tümünü kapsayacak bir sosyal güvenlik sistemi önerilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası izleyen yıllarda sosyal güvenlik sistemi geniş kapsamlı, sağlık ve yaşlılık sigortası ile yine geniş kapsamlı sosyal yardımlarla “herkes için belirli bir ekonomik güvence” anlamına ulaşmıştır(Koray, 2012:249).

Diğer önemli bir gelişme ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Bu bildirgenin 22’inci maddesi; “Herkesin toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu” ilkesini benimsemiştir. Ayrıca bu hakkın insan onuru ve kişiliğinin özgün gelişimi için gerekli ekonomik ve sosyo-kültürel hakların tatmini için benimsendiği ayrıca vurgulanmıştır. Dolayısıyla sosyal güvenlik, kişiye sadece ekonomik bir güvence sağlamakla yetinmeyip, onun kişiliğini geliştirme işlevini de üstlenmektedir(Güzel vd., 2012:41). Çağımızda modern sosyal güvenlik, insanca duyguları yansıtan ve toplumu bir bütün olarak kapsayan bir sistemi öngörür. Bu açıdan sosyal güvenlik gelir garantisi sağlayan sosyo-ekonomik güvencenin adıdır(Ayhan, 2012:44).

Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenliği

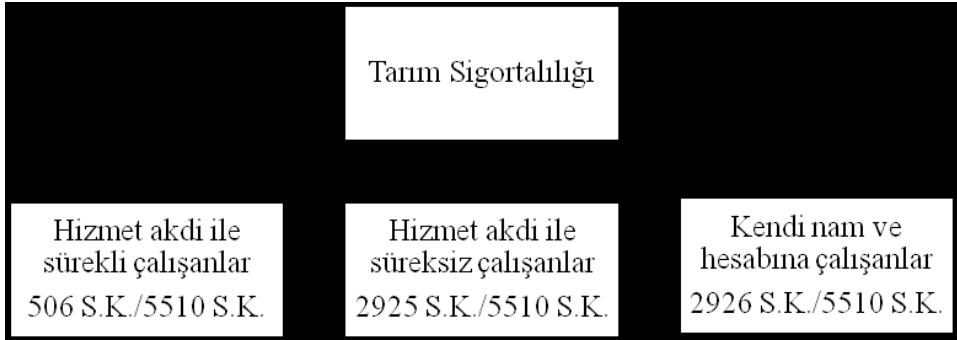
Tarım ve orman işleri genellikle çalışma hayatına ilişkin yasaların uygulama alanının dışında tutulmuştur. Bunun nedeni, bu işlerin dağınık bir şekilde ülke düzeyine yayılmış bulunması, çok çeşitli ve mevsimlik işlerden olması, iş gücünün mevsimlere ve doğa koşullarına göre başka bölgelere göç etmesi gibi değişik çalışma biçimleri nedeniyle tarımda çalışanları işçi ve işveren olarak ayırmanın güç olmasıdır(Süzek, 2013:212). Nitekim Tarım sektöründe çalışan kesim Türk sosyal güvenlik sistemine entegre edilmeye çalışılan en son grup olmuştur. Dünyanın genelinde buna benzer bir durum söz konusudur. Bu, daha çok tarım sektörünün ekonomik ve teknolojik yönden gelişimini tamamlama sürecinin diğer sektörlerden çok daha uzun sürmesiyle ilgili bir durumdur. Tarım sektörünün klasik üretim yöntemlerinden sıyrılıp teknolojik gelişmeye ayak uydurması ve buna bağlı olarak tarım çalışanlarının refah seviyelerinin yükselmesi bütün ülkelerde arzu edilen bir durumdur(SGK, 2013:8).

Evrensel düzeyde 2001 yılında kabul edilip 2003 yılında yürürlüğe giren Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO)'nün “184 Nolu Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Sözleşmesi” tarım çalışanlarına ilişkin önemli düzenlemeler getirmiştir. Türkiye tarafından henüz onaylanmayan³ bu sözleşmenin 21’inci maddesine göre tarım işçileri iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı koruma kapsamı alınmalı, mesleki risk ve kazalara karşı sigorta veya sosyal güvenlik rejimine dahil edilmelidir(ILO, 2001:1).

Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Hakları

Türk hukuk sistemine baktığımızda mevsimlik tarım işçilerine yönelik düzenlemeler son derece yetersizdir. Ülkemizde mevsimlik tarım işçileri ile ilgili özel bir yasa bulunmamaktadır. Mevsimlik tarım işçileri genel olarak Borçlar Kanunu hükümlerine tabidirler. Sadece 51 ve daha fazla işçi çalıştıran tarım işyerlerinde çalışanlar İş Kanunu hükümlerinden yararlanabilmektedir(Öz ve Bulut, 2013:109). Türk sosyal güvenlik sistemi içinde tarım sigortalılık türlerini üçe ayırmak mümkündür. Bunlar; tarımda hizmet akdi ile sürekli çalışanlar, hizmet akdi ile süreksiz çalışanlar ve kendi nam ve hesabına çalışanlardır.

Şekil-2: Türkiye’de Tarım Sigortalılığı Türleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de tarım sigortalılığını reform niteliğindeki 5510 sayılı Kanun öncesi ve 5510 sayılı Kanun sonrası şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

³ Bknz.”Türkiye’nin Onayladığı ILO Sözleşmeleri”, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm>, (Erişim Tarihi: 16.07.2014).

Reform (5510 Sayılı Kanun) Öncesi Düzenlemeler

Türkiye’de 1964 yılında yürürlüğe giren 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile kısmen de olsa tarım işçileri sosyal güvenlik kapsamına alınmıştır. Bu Kanun ile kamu sektöründeki tarım/orman işlerinde ücrete tabi sürekli veya süreksiz çalışan işçiler, özel sektördeki tarım/orman işlerinde ücrete tabi ve sürekli olarak çalışan işçiler, tarım sanatlarına ait işlerde, tarım işyerlerinde yapılan ve tarım işlerinden sayılmayan işlerde ve tarım işyeri sayılmayan işyerlerinin park, bahçe, fidanlık ve benzeri işlerinde çalışanlar sigortalı sayılmıştır. Dolayısıyla özel sektöre ait tarım/orman işlerinde süreksiz olarak çalışan işçiler kapsam dışında bırakılmıştır(Yılmaz, 2004:391).

506 sayılı Kanunun özel sektörde süreksiz olarak çalışan tarım işçileri gibi büyük bir kesimi kapsam dışında tutması zamanla bu boşluğu doldurma çabalarını gündeme getirmiştir. Bu çabalar sonucu 2925 sayılı “Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu” 17.10.1983 tarihinde kabul edilmiş, 1984 yılı başında ise yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun tarım işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sosyal güvenliğinin sağlanması gayesiyle çıkarılmıştır(SGK, 2013:17). Ancak her ne kadar bu gaye ile bu Kanun çıkartılsa da tam anlamıyla bir sosyal güvenlikten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü 2925 sayılı Kanuna tabi sigortalı olan bir tarım işçisi hakkında 506 sayılı Kanun’dan farklı olarak bazı olumsuz düzenlemeler yer almıştır. Bu düzenlemeler ise şunlardır(Yılmaz, 2004:411):

-Analık sigortası uygulanmamıştır.

-Ölen sigortalının anne ve babası hak sahibi sayılmadığından bunlara ölüm aylığı ve geliri bağlanmamış ve ölüm toptan ödemesi yapılmamıştır. Sadece eş ve çocuklara aylık ya da gelir bağlanmıştır.

-İş kazası sonucunda sağlık yardımlarından faydalanmak için iş kazası olduğu tarihten *en az 3 ay önce* sigortalının tescil edilmiş olması gerekmektedir.

-Evlenmesi dolayısıyla işinden ayrılan kadın sigortalılara evlenme toptan ödemesi yapılmamıştır.

-Ölüm aylığı ya da geliri alan kız çocuklarına evlenmeleri halinde evlenme yardımı adı altında ödeme yapılmamıştır.

2925 sayılı Kanunun en olumsuz tarafı kişilerin sigortalı olmalarını “isteklerine” bırakmış olmasıdır. Nitekim Kanunun 2’inci maddesinde aynen “...süreksiz olarak tarım işlerinde hizmet akdiyle çalışanlar istekte bulunmaları kaydıyla bu Kanuna göre sigortalı sayılırlar.” hükmüne yer verilmiştir. Bu madde hükmü tarım işçilerinin genel olarak kayıtdışı çalışmalarına neden olmuştur.

2925 sayılı Kanuna tabi sigortalılar ayda 15 gün üzerinden prim ödemektedir. Dolayısıyla gerek 506 Sayılı Kanuna gerekse 5510 sayılı Kanuna göre sigortalı olan kişilerden daha düşük prim ödemektedirler. Diğer çalışanlara göre bu durum avantaj gibi gözükse de norm ve standart birliğine aykırıdır(SGK, 2013:31). Prim oranları ise; %12,5’i genel sağlık sigortası primi, % 20’si malullük yaşlılık ve ölüm sigortası primi olmak üzere toplam %32,5’dir. Buna göre, 2925 sayılı Kanuna tabi

sigortalıların, prime esas kazanç tutarı ve ödeyecekleri prim tutarı 01.07.2014 ila 31.12.2014 tarihleri arasında *184,28 TL'dir.*(SGK, 2014:4). 2925 sayılı Kanuna tabi primlerin düşük olması sahte sigortalılığı da beraberinde getirmiştir. Kentte yaşayan kişiler daha düşük prim ödeyerek sağlık yardımlarından faydalanmak ve daha kolay emekli olabilmek için gerçeğe aykırı olarak 2925 sayılı Kanuna tabi sigortalı olmaktadır(Karadeniz, 2007:7).

Reform (5510 Sayılı Kanun) Sonrası Düzenlemeler

5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce 2925 sayılı Kanununa tabi olanlar da yeni Kanunla birlikte 4/a kapsamında sigortalı sayılmışlardır. 5510 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce 2925 Sayılı Kanuna tabi olanların geçiş hükümleriyle sigortalılıklarının devam ettirilmesine karşın, 01.10.2008'den sonra kamuda çalışanlar hariç olmak üzere tarım işlerinde hizmet akdiyle süreksiz (geçici) çalışan tarım işçileri "Sigortalı Sayılmayanlar" grubu içerisinde yer almış (5510 S.K. 6. madde), diğer bir deyimle özel sektör tarım ve orman işlerinde süreksiz bir şekilde çalışanların sigortalı olma olanağı ortadan kaldırılmıştı. 2011 yılının başlarına kadar devam eden ve adil olmayan bu uygulama 25.02.2011 tarihinde yürürlüğe giren 6111 sayılı yasayla 5510 sayılı Kanuna eklenen "Tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sigortalılığı" başlıklı "Ek 5" inci maddesiyle sona ermiş böylece bu kesimin tekrar sosyal güvenliğe kavuşması sağlanmıştır(SGK, 2013:21).

Ek-5 kapsamındaki sigortalılar % 20'si malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları, % 12,5'i genel sağlık sigortası ve % 2'si iş kazası/meslek hastalıkları sigortası primi olmak üzere toplamda %34,5 oranında prim ödemektedir. Ancak bu sigortalılar Kanun gereği 2014 yılı için 21 günlük prim ödeyerek 30 günlük hizmet kazanmaktadırlar. Yine 5510 sayılı Kanun'un geçici 29'uncu maddesine göre Ek-5 kapsamındaki sigortalılardan alınan primler (gün bazında) her yıl için bir puan artırılmaktadır. Bu oranlara göre tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanlar, 01.07.2014-31.12.2014 tarihleri arasında aylık kazanç alt sınırına göre *273,86 TL* prim ödemektedir. Dolayısıyla aynı işi yapan iki mevsimlik tarım işçisinden 5510 sayılı Kanun sonrası sigortalı olanı yaklaşık 90 TL fazla prim ödemektedir.

Diğer taraftan 5510 sayılı Kanunun 60 inci maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinin (1) numaralı alt bendi uyarınca harcamaları, taşınır taşınmazları ile bunlardan doğan hakları da dikkate alınarak, SGK tarafından belirlenecek test yöntemleri ve veriler kullanılarak tespit edilecek aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az tarım işçileri genel sağlık sigortalısı sayılmakta bu kişilerin primleri ise devlet tarafından karşılanmaktadır.

Ek-5'inci madde kapsamında sigortalı olanlar *hastalık ve analık primi* ödemedikleri için hastalık ve analık sigortasından faydalanamamaktadırlar. Sigortalılar hastaneye gidip tedavi olabilmekte ancak tedavi sonucu iş görmemezlik raporu aldıkları zaman kendilerine geçici iş göremezlik ödeneği ödenmemektedir.

Ayrıca hamile olan kadın sigortalı doğum öncesi 8 hafta ve doğum sonrası 8 hafta raporlu olmasından dolayı analık halinden geçici iş görmemezlik ödeneği ve emzirme ödeneği alamamaktadır. Diğer bir olumsuz düzenleme ise Ek-5 kapsamında sigortalı olan bir kişi tescil tarihinden *on gün sonra* iş kazasına uğrarsa iş göremezlik geliri, ölümü halinde ise hak sahiplerine gelir ve cenaze ödeneği ödenmesidir. Dolayısıyla tescil tarihinden dokuz gün sonra iş kazasına uğrayan bir sigortalıya bu haklar verilmemektedir. Hâlbuki bir fabrikada çalışan 4/a kapsamındaki (eski SSK statüsünde) sigortalı için böyle bir şart söz konusu değildir. Fabrikada işe girdiği gün iş kazası geçiren bir kişiye gerekli yardımlar yapılmaktadır.

Tarım ve Orman İşlerinde Hizmet Akdiyle Süreksiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgelerinin Ayrıntılı İncelemesi

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından çıkartılan 2011/36 sayılı genelge ekinde yer alan Tarım ve Orman İşlerinde Hizmet Akdiyle Süreksiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgelerinde iki adet onay yeri vardır. Bunlar; muhtar onayı ve İl/İlçe Tarım veya Orman Müdürlüğü onayıdır. Aynı belgelerin arka sayfalarında yer alan “Açıklamalar” kısmında ise aynen şu ifadelerle yer verilmiştir: *“Tarım/Orman İşlerinde Hizmet Akdiyle Süreksiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgesitarım/orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz çalışan sigortaluların Kuruma bildirilmesi amacıyla kullanılır.”*

Burada sorulması gereken soru şudur? Bir mahalle muhtarı bildirme veren kişilerin *gerçekte* tarım veya orman işini yaptıklarına nasıl kanaat getirecek ve bildirgeyi onaylayacak? Ülkemizdeki mahalle nüfuslarına bakıldığında 22 ile 151.862 kişi arasında değişmektedir(TÜİK, 2013). Nüfusu yüz binleri bulan bir mahallenin muhtarından mahallesindeki her bir kişinin hangi işleri yaptığını, tarım işçisi olup olmadığını bilmesini beklemek hayatın olağan akışına aykırı bir durumdur Aynı şekilde belgede adı geçen Müdürlüklerin kişilerin *gerçekte* tarım veya orman işlerini yaptıklarını bilmeleri mümkün değildir.

Ek-5 Sigortalılığının Sahte Sigortalılık Açısından Değerlendirilmesi

2008 yılı Nisan ayında binlerce çocuğa ait ilk giriş bildirgesi verilmiş, yapılan denetimler sonucunda ise bu bildirimlerin birçoğu iptal edilmiştir. Yapılan iptallerin ana nedeni sigortalılığın “fiili(eylemlî) çalışmaya” dayanmamasıdır. Nitekim Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 16.06.1999 tarih 1999/21-508 Esas ve 1999/525 nolu Kararında, *“Bir kimsenin sigortalı sayılabilmesi için işe giriş bildirgesinin verilmesi yeterli olmayıp çalışma olgusunun varlığının”* zorunlu olduğunu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Yargıtay 10.Hukuk Dairesi, 08.07.2010 tarih 2010/6607 Esas, 2010/10572 nolu Kararında sigortalılık niteliğinin kazanılması için *“eylemlî çalışma”* olgusunun varlığını şart koşmuştur.

Yukarıda açıklandığı üzere 5510 sayılı Kanun’da yer alan Ek 5 düzenlemesi tarım veya orman işlerinde süreksiz olarak “fiilen çalışan” kişiler için getirilmiş bir düzenlemedir. Ancak Ek-5 kapsamında Tarım ve Orman İşlerinde Hizmet Akdiyle Süreksiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgelerinin veren kişilerin ‘gerçekte’ fiilen tarım

veya orman işlerinde çalışmalarının olup olmadığı SGK tarafından denetlenmemektedir.

Mevcut Durum

Ülkemiz istihdamında tarımsal istihdamın oranı % 25'lerde iken Avrupa Birliği(AB) ülkelerinde ise; Almanya'da %2,4, İspanya'da % 5,6, İtalya' da % 4,7, Fransa'da % 4,3 ve Polonya'da ise % 18,2 civarındadır. Bu istatistiklerinde gösterdiği gibi ülkemiz tarım sektörü AB ülkelerine oranla insan gücünün ön planda olduğu bir sektördür(Taştekin vd., 2012:333). Ancak insan (emek) unsurunun ön planda olduğu bu sektörde insan onuruna yaraşır haklar hep göz ardı edilmiştir. Ülkemizde 10'ar yıl arayla yapılan saha araştırmalarına göre⁴ tarımda çalışan mevsimlik tarım işçilerinin yaklaşık %90'nının sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Toplam nüfusun %80'den fazlası sosyal sigortalar vasıtasıyla kapsama alınmış görünmekle birlikte bu bağımlı nüfusun yüksekliğinden kaynaklanan "*sanal bir başarı*" olarak ortaya çıkmıştır(Alper, 2013:27-28). Nitekim 2014 yılına geldiğimizde tarımda çalışan 20 kadından 19'u, 20 erkekten 15'i kayıtdışı çalışmaktadır. Tarımda istihdam edilen 603 bin ücretli veya yevmiyeli çalışanın 508 bini kayıtdışı istihdam edilmektedir(TZOB, 2014).

Türkiye'deki sosyal güvenlik temel göstergelerine baktığımızda SGK'ya kayıtlı 5510 sayılı Kanununun 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki (Ek-5 kapsamında prim ödeyenler de 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılırlar) tarım sigortalılarının sayısının yıllar itibariyle sürekli azaldığı anlaşılmaktadır. 2008 yılında 218 bin olan tarım sigortalısının sayısı 2014 yılı mayıs ayında (yaklaşık 1/5 oranında azalarak) 43 bine kadar düşmüştür(Tablo-2 ve Grafik-2). SGK tarafından yayımlanan istatistiklere baktığımızda Ek-5 kapsamında prim ödeyen sigortalılara ilişkin rakamlar ayrıca belirtilmemektedir. Dolayısıyla toplam azalmada Ek-5 sigortalılarının payına ulaşamamaktadır.

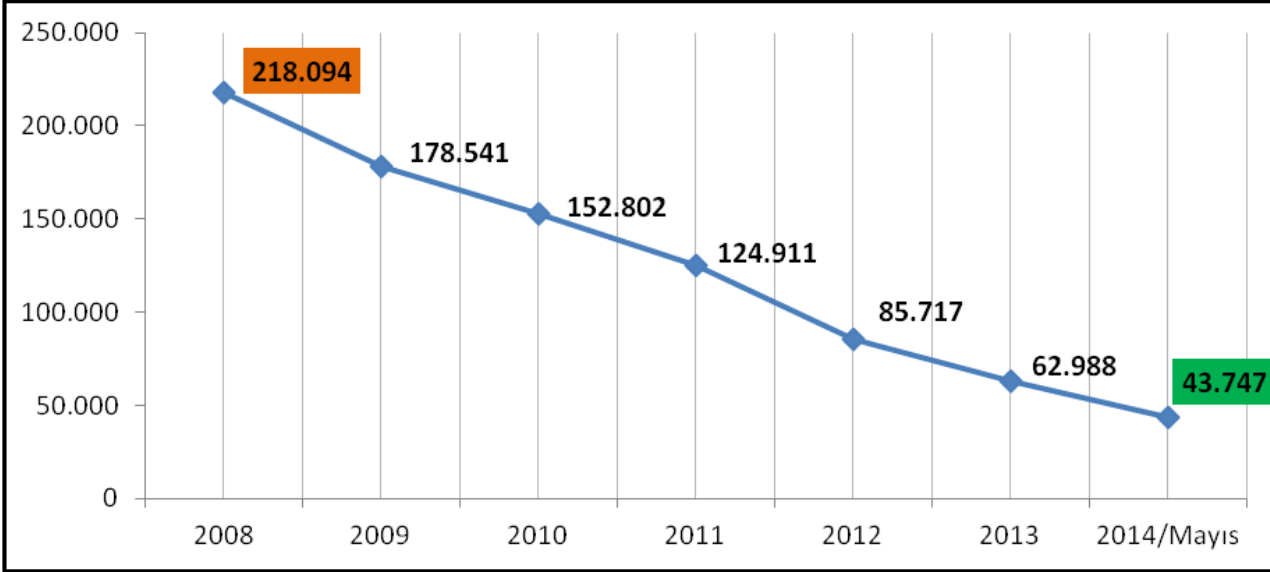
⁴ Bu araştırmalar kaynakçada belirtilmiştir. (Karacan R.A., Yıldırak N. vd., Şimşek Z. vd.).

Tablo-2: Yıllar İtibariyle SGK'ya Kayıtlı 5510 S.K. 4-1/a (eski SSK) Statüsündeki Sigortalıların Sayısı

SGK Kapsamı	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 Mayıs
Tarım	218.094	178.541	152.802	124.911	85.717	62.988	43.747
Yurtdışı Topluluk	48.401	35.930	25.778	32.867	34.600	34.987	33.962
Çırak	249.292	321.649	349.581	298.180	306.617	320.730	332.930
Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	256.097	52.116	16.964	60.237	160.783	233.521	258.898
Zorunlu	8.802.989	9.030.202	10.030.810	11.030.939	11.939.620	12.484.113	13.068.558
4-1/a Sigortalı	9.574.873	9.618.438	10.575.935	11.547.134	12.527.337	13.136.339	13.738.095

Kaynak: SGK, 2014/Mayıs Sosyal Güvenlik Temel Göstergeleri.

Grafik-2: Yıllar İtibariyle SGK'ya Kayıtlı 5510 S.K. 4-1/a Statüsündeki (eski SSK) Tarım Sigortalılarının Sayısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemiz tarım ekonomisi açısından gerek gezici olsun gerekse gezici olmasın mevsimlik tarım işçilerinin emeğinin katkısı oldukça önemlidir. Ancak tarım işçi sınıfı diğer işçi sınıflarına göre ihmal edilmiş bir sınıftır. Onların karşılaştıkları sorunlardan en önemlisi ise kayıtdışı çalışarak sosyal güvenceden mahrum kalmalarıdır. Nitekim günümüz Türkiye’inde mevsimlik tarım işçileri açısından sosyal güvenlik ya da sosyal koruma ütopyik bir durumdur. Ülkemizde mevsimlik tarım işçilerine yönelik tam bir sosyal koruma sağlanamamıştır. Bir tarafta zengin toprak sahipleri varken diğer tarafta tarımsal ekonomideki büyümeden yeterli payı alamayan yoksul ve sosyal korumasız işçi sınıfı vardır. Bugün mevsimlik tarım işçileri çalışma hayatının ‘yoksullaştırılmış emekçiler’ grubunu oluşturmaktadır. Bu gruba yönelik bazı önlemlerin alınması artık elzemdir. Çünkü, sosyal politikaların en temel amacı ekonomik yönden güçsüz olanların durumunu düzeltmektir. Mevsimlik tarım işçilerinin durumlarının düzeltilmesi adına önerilerimiz ise şunlardır:

Öncelikle mevsimlik tarım işçilerine yönelik bilgilendirme faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir. Bu çalışma grubuna özellikle yasal haklarının neler olduğu anlatılmalıdır. Bilinçlendirme faaliyetlerine ilişkin projeler desteklenmelidir. Özellikle doğu ve güneydoğu illerindeki yerel idare kuruluşları ve sivil toplum örgütleri bu konuya ilişkin etkin politikalar belirlemelidir. En başta Ek-5 giriş formunu onaylayan muhtarlar ile İl/İlçe Tarım Müdürlüklerine yönelik Ek-5 Sigortalılığına ilişkin eğitimler verilmelidir.

Gerek 2925 sayılı Kanun’da gerekse 5510 sayılı Kanunun Ek-5’inci maddesinde mevsimlik tarım işçilerinin sigortalılığı “isteklerine” bırakılmıştır. Bunun yerine **“zorunlu sigortalılık”** esası getirilmelidir. Ücretlerini aldıkları ve bağımlı çalıştıkları işveren durumundaki kişiler primleri ödemelidirler. Ayrıca bu gruba yönelik devlet prim desteği verilmeli, teşvik politikaları belirlenmelidir. Ödedikleri kısa vadeli primler hakkında yeniden düzenleme yapılarak hastalık ve analık sigorta kollarından sağlanan yardımlardan faydalanmaları sağlanmalıdır. 5510 sayılı Kanundaki düzenleme gereği Ek-5 kapsamındaki sigortalılardan alınan primler (gün bazında) her yıl için bir puan artırılmaktadır. Çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan dolayısıyla düşük gelir seviyesine sahip yoksul mevsimlik tarım işçileri açısından Kanundaki bu olumsuz düzenleme yeniden gözden geçirilmelidir.

Diğer belirtilmesi gereken husus ise Türkiye’de mevsimlik tarım işçileri ile ilgili yürürlüğe konulan yeni yasal düzenlemeler amacına hizmet etmemektedir. Çıkarılan yasalar mevsimlik tarım işçileri haricindeki herkese yaramaktadır. İsteğe bağlı sigortaya göre daha düşük prim ödendiğinden dolayı kentlerin lüks semtlerinde yaşayan kişiler sahte sigortalı olmaktadır. Çünkü Türkiye’deki sosyal güvenlik mevzuatı buna izin vermektedir. Sahte sigortalılığın önlenmesine ilişkin SGK denetim fonksiyonunu daha etkin kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, F. (2008), “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarckyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:5, s.64-65.
- Alper, Y. (2013), **Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sosyal Sigortalar Hukuku**, Güncellenmiş 5.Basım, Dora Yayınları, Bursa.
- Ayhan, A. (2012), “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, C:1, S:1, 41-55.
- Çınar, S., Lordoğlu K. (2011), “Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine”, **III. Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Petrol İş Yayınları.
- ÇSGB, (2010), **Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma Ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi Ve Eylem Planı**, Ankara.
- Dilik S. (1988), “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:43, S:1, s.78.
- Friedrich Ebert Stiftung Derneği, (2012), Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı (MİGA), http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/d%C3%BCnyadan_12%20%281%29.pdf, (03.01.2015).
- Ghai, D. (2002), Social Security Priorities and Patterns: A Global Perspective, International Institute For Labour Studies, Discussion Paper DP/141/2002. Geneva, 2002, s.16.
- Güzel, A., Okur, A.R., Canıklıoğlu, N. (2012), **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Yenilenmiş 14.Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- ILO (1984), **21.Yüzyıla Doğru Sosyal Güvenlik**, (Çev: Yusuf Alper, İsmail Tathoğlu), TDAV, Bursa.
- ILO (2001), “C184 Safety and Health in Agriculture Convention”, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312329:NO, (16.07.2014).
- Karacan, A.R. (1991), **Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Ücret Sistemleri ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa Örneği**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Karadeniz, O. (2007), “Social Security of Agriculture Workers in Turkey”, **5th International Research Conference on Social Security**, Warsaw, 5-7 March 2007, “Social security and the labour market: A mismatch?” International Social Security Association, Research Programme.
- Koray, M. (2012), **Sosyal Politika**, 4.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Lordoğlu K. Ve Etiler N. (2014), “Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma”, **Çalışma ve Toplum**, S:41, 115-133.

- Selek Öz, C., Bulut, E. (2013), “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçindeki Yeri”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Temmuz-Eylül, s.109.
- Seyyar A. (2005), **Sosyal Güvenlik Terimleri Ansiklopedik Sözlük**, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Süzek, S. (2013), **İş Hukuku**, Yenilenmiş 9.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- SGK (2014), 2014/1 Sayılı Genelge.
- SGK (2013), **Türkiye ve Dünyada Tarım Sektöründe Sosyal Güvenlik**, SGK Yayın No:74, Ankara.
- SGK, 2014/Mayıs Sosyal Güvenlik Temel Göstergeleri.
- Tarım Sigortaları Havuzu(TARSİM) (2013), 2013 Yılı Faaliyet Raporu.
- Taştekin, H., Tülü, M., Atasoy, E., Özkan, M. (2012), “Türkiye’de Tarım Sektörü İçin Avrupa Birliği Tarım Rehberi Örneği”, **I.Tarım Sağlığı ve Güvenliği Sempozyumu**, 6-7 Nisan 2012, Şanlıurfa.
- Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) (2014), Basın Açıklaması, “Tarımda Kayıtlı Çalışan Yok Gibi”,
<http://www.tzob.org.tr/Bas%C4%B1n-Odas%C4%B1/Haberler/ArtMID/470/ArticleID/1116/Tar%C4%B1mda-kay%C4%B1tl%C4%B1-231al%C4%B1%C5%9Fan-yok-gibi%E2%80%A6>, (15.09.2014).
- Turan, E. (2003), “Sosyal Güvenlik Hakkı”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, C:7, S:3, s.5.
- TÜİK, (2013), İllere Göre Mahalle Nüfusları.
- TÜİK, (2014), Üretim Yöntemi İle GSYH.
- Şimşek, Z., (2012), **Mevsimlik Tarım İşçilerinin Ve Ailelerinin İhtiyaçlarının Belirlenmesi Araştırması 2012**, UNFPA, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M. (2002), Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği,
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/publ/kadintarim.pdf>, (16.09.2014).
- Yılmaz, A. (2004), **Tahsis Mevzuatı İşlemleri**, SSK Sigorta İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.